

ROZHLEDY

Proměnné a konstanty v díle Lubomíra Doležela

ANEB STRUČNÁ BILANCE PŘED VÝROČÍM

Ondřej Sládek

I.

Pokud bychom se pokusili sestavit žebříček deseti nejpopulárnějších termínů, které se v české literární vědě uplatňují v posledních dvaceti letech, jedním z nich by jistě byl pojem *fikční svět* nebo jeho verze v množném čísle *fikční světy*. Přesvědčivým dokladem toho je jednak množství studií, recenzí, diplomových a dizertačních prací, ve kterých se tento termín objevuje, jednak počet diskuzí a polemik, které vyvolává nebo do kterých bývá zapleten.

Aktuální „životní situaci“ tohoto pojmu přesně vystihuje ve své nedávno vydané studii Aleš Haman. Píše v ní: „Pojem »fikční světy« se stal již zavedenou součástí literárněteoretického uvažování“ (HAMAN 2010: 61). Je pravdou, že v našem prostředí je již natolik zavedený a známý, že je často nadužíván a uplatňován značně volně — bez ohledu na kontext a základní axiomy narativní sémantiky fikčních světů, v rámci které byl původně zaveden. To ovšem neznamená, že by byl jeho význam zcela vyprázdněn. Naopak: je to doklad toho, že se jedná o pojem, který je pro svou významovou hodnotu zajímavý i pro ty, kteří jinak koncepci narativní sémantiky nepřijímají. Důležité je nicméně připomenout, že pojem fikční svět není termínem, který prostě a jednoduše nahradil předteoretické pojmy, jako jsou *svět díla*, *svět Dostojevského*, *svět pohádkový*, *svět realistického románu* atd., i když právě v oněch zmíněných „volných“ užitích tomu tak právě je. V pohledu fikční sémantiky se jedná o možný svět, o makrostrukturu, která má své přesné uspořádání, možnosti i omezení. V případě fikčního světa literatury jde o svět, který je vytvořený textem.

2.

Rozhodující vliv na rozšíření povědomí o této teorii u nás mělo vědecké dílo jednoho z jejích zakladatelů: významného lingvisty a literárního teoretika Lubomíra Doležela, který od roku 1968 žil v exilu, v Torontu. I když jeho práce

z oblasti stylistiky a počítačnické lingvistiky byly naší odborné veřejnosti velmi dobře známé již od šedesátých let 20. století, své pojetí fikční sémantiky nám mohl poprvé představit až po listopadu 1989 ve studii „Strukturální tematologie a sémantika možných světů. Příklad dvojníka“, kterou publikoval v časopise *Česká literatura* (DOLEŽEL 1991). O dva roky později pak vydal ve zcela přepracované podobě svoji původně anglicky psanou práci *Narativní způsoby v české literatuře* (IDEM 1993), v níž svůj výklad narativních způsobů nově propojil právě s teorií fikčních světů. Poté následovalo vydání celé řady dalších studií a překladů (zvl. *Occidental Poetics. Tradition and Progress* [IDEM 1990]; česky s tit. *Kapitoly z dějin strukturální poetiky. Od Aristotela k Pražské škole* [IDEM 2000]), v nichž české čtenáře seznamoval s vývojem strukturální poetiky a se základními axiomy koncepce narativní sémantiky. Svůj výzkum v této oblasti, který vedl a rozpracovával po celá sedmdesátá a osmdesátá léta v dialogu s řadou světových literárních teoretiků, završil publikací *Heterocosmica* (IDEM 2003). I když nešlo o první systematický úvod do studia problematiky možných světů v teorii literatury, kniha je výjimečná především svou uceleností a systematickostí, s jakou v ní Doležel představil své názory na vztah fikce a možných (narativních) světů.

Doleželova cesta k tomuto cíli však nebyla vůbec jednoduchá. Musel se na ní vypořádat s řadou teoretických otázek, čímž se celkový záběr jeho teorie narativní sémantiky stále rozšiřoval. Ve své konečné fázi (těžko říct, zda skutečně konečné fázi, spíš ve fázi dokončení a publikování *Heterocosmika*) v sobě zahrnovala podněty jak z analytické filozofie, tak z deontické logiky, teorie akce, naratologie atd. Je pochopitelné, že tato jeho cesta nebyla zcela bez obtíží. Nicméně ke všem vědeckým problémům, které ho zaměstnávaly, přistupoval vždy jako k určitým výzvám. Byly pro něho impulzem k tomu, aby se neuzavíral do jednoho, právě objeveného světa, ale postupoval dál, objevoval možnosti a světy další. Ve svém článku „Některé problémy kolem fikčních světů“ v této souvislosti napsal: „Když si badatel utvoří určité pojetí svého výzkumu a teoretizování, neznamená to, že na něm sedí jako na rozkošné vyhlídce. Dokud zůstává aktivní ve svém oboru, docházejí k němu neustále nové podněty zvnějšku, z myšlenkového oceánu, který ho obklopuje“ (IDEM 2011: 51).

Všechny badatelské výpravy, které Doležel v posledních čtyřiceti letech podnikal, můžeme hypoteticky podniknout také — čtením a detailním studiem jeho díla. V první řadě je ovšem třeba shromáždit jeho publikované texty. Od roku 2008, kdy nakladatelství Torst vydalo knihu nazvanou *Studie z české literatury a poetiky*, máme situaci do určité míry ulehčenou. Jedná se totiž o výbor z díla Lubomíra Doležela. Kniha sice představuje jen zlomek z jeho rozsáhlé vědecké tvorby, přesto je to zlomek důležitý a rozhodně reprezentativní. Kniha, kterou edičně připravil, studie z anglických originálů přeložil a doslovem doprovodil Bohumil Fořt, je rozčleněna do tří tematic-

kých částí. Ty v zásadě odpovídají třem hlavním zájmovým oblastem Lubomíra Doležela v rámci literárněvědného bádání. První oblastí je česká literatura, druhou jsou dějiny, teorie a metodologie Pražské školy, třetí zahrnuje obecněteoretické otázky, především jeho narativní sémantiku fikčních světů.

Jen stěží bychom mohli říct, která z nich má v Doleželově uvažování o literatuře nejdominantnější a nejvýsostnější postavení. Všechny tři oblasti se vzájemně doplňují, podporují a kombinují; poukázat jen na jednu z nich by bylo zcela jistě nepatřičné. Podle Doležela není možné rozvíjet teoretické úvahy, které by nebyly kontrolovány analýzami konkrétních literárních textů. Není teorie bez praxe, ani praxe (pokud jde o vědu) bez teorie. Bohumil Fořt v této souvislosti v doslovu knihy píše: „Když se podíváme na Doleželovy teoretické knihy podrobněji, zjistíme, že přestože jsou chápány jako zásadně přínosné pro oblast literární teorie, úzce souvisejí i s literární praxí — autor v nich důsledně následuje postup, který sám pojmenovává jako metodu cik-cak. Tato metoda je založena na důsledném střídání teoreticky explikačních pasáží s pasážemi exemplifikačními, v nichž na konkrétních příkladech dokládá validitu a rozsah platnosti svých teoretických explikací“ (FOŘT 2008: 337–338).

Kromě metody cik-cak se však v Doleželově metodologické výbavě objevuje ještě jeden kombinační prvek: kombinace lingvistické analýzy literárních textů s literárněteoretickými přístupy. O vhodnosti a užitečnosti tohoto přístupu se můžeme přesvědčit hned v první části jeho *Studii z české literatury a poetiky* nazvané „Autoři a díla“, ve které jsou předmětem jeho detailních narativních a stylistických analýz literární texty K. Čapka, M. Kundery, J. Haška, F. Kafky, R. Weinera, K. M. Čapka-Choda, ale i J. A. Komenského. Právě studie věnovaná kompozici *Labyrintu světa a ráje srdce* je v tomto souboru Doleželovou nejstarší původně publikovanou prací (srov. DOLEŽEL 1969). Srovnáme-li ji s jiným (druhým) textem věnovaným Komenského *Labyrintu* — „Fikční svět *Labyrintu světa a ráje srdce*“ (IDEM 2008a: 30–39), který je v této knize publikován vůbec poprvé, jsou velmi dobře patrné Doleželovy základní proměnné a konstanty v jeho myšlení o literatuře.

Změnou, která je patrná na první pohled, je zavedení pojmu *fikční svět*. Zatímco v druhém textu se dostává přímo do názvu a je vlastním předmětem studie opírající se o narativní sémantiku, v první, starší studii »Kompozice *Labyrintu světa a ráje srdce*« J. A. Komenského“ se objevuje termín *svět* ve významu a vymezení, které mu udělil Felix Vodička (IBID.: 11). Že je mezi oběma pojmy podstatný rozdíl, není třeba opakovat (srov. SLÁDEK 2006). Důležité je naopak podtrhnout to, že mezi nimi existuje určitá vazba, že Doležel ve svém uvažování o fikčním světě, o světě díla jako o možném světě a specificky uspořádané makrostruktuře, vycházel z Vodičkova pojetí. Čteme-li oba texty, které od sebe dělí čtyři desetiletí, za sebou (tak jsou také zařazené i v knize), zaujme nás především jejich — přes zmíněné pojmové

rozdíly — návaznost. Kontinuita, která je výsledkem Doleželova soustavného a trpělivého propracovávání a domýšlení jednotlivých analýz a teoretických postojů. Kromě předmětové návaznosti obou studií je zde však ještě jedna okolnost, která se podílí na tom, že oba texty, ale de facto všechny texty ve zmíněné knize, spolu souvisejí. Jejich nejširším společným jmenovatelem, a tedy nejdůležitější konstantou, je vědecká racionální epistemologie — základní metodologická báze jeho úvah o literatuře. To je východisko, které se u Doležela nemění, pouze prohlubuje a zpřesňuje, a které ho pojí s vědeckou tradicí pražských strukturalistů. On sám se k této tradici také hlásí. Z mnoha jeho studií je patrné, že základní principy Pražské školy jsou vlastní základnou, substrátem jeho teorie a metodologie (srov. SLÁDEK — FOŘT 2009; SLÁDEK 2006; FOŘT 2008; DOLEŽEL 2005).

3.

Lubomír Doležel je autorem řady přehledových a popularizačních článků o strukturální poetice, sémiotice a stylistice Pražské školy. Proto je také jasné, proč byl soubor textů druhé části knihy nazván jednoduše „Pražská škola“. Úvodní studii „Pojmový systém poetiky Pražské školy: Mukařovský a Vodička“ (DOLEŽEL 2008a: 119–136) poprvé publikoval v roce 1982. Napsal ji pro sborník, který byl věnován památce Felixe Vodičky *The Structure of the Literary Process* (STEINER — ČERVENKA — VROON 1982). V archivu Petra Steinera, hlavního editora tohoto sborníku, je uložen Doleželův dopis, ve kterém Steinerovi odpovídá na jeho dotaz, zda by nechtěl také do sborníku něčím přispět. Dopis je datován 27. listopadu 1978. Lubomír Doležel mu kromě kladné odpovědi napsal také toto: „V této chvíli mám několik závazků, avšak mohl bych narychlo uspořádat materiál ke stati o zdrojích strukturalistické terminologie. Všechny můj materiál je však z Mukařovského. Kdyby bylo víc času, chtěl bych se zamyslet nad teorií recepce a protestovat proti jejímu zneužívání.“ Tento dopis je pozoruhodný nejen proto, že je významným dokladem geneze jedné studie, ale také z toho důvodu, že v něm Doležel oznamuje svůj záměr vyrovnat se s koncepcí recepční estetiky; šlo mu přitom zvláště o přesné vymezení Vodičkovy pojmu *konkretizace*. Ve vlastní studii se pak této problematice nicméně věnoval jenom okrajově; v poznámce pod čarou pouze odkázal na úvodní text Jurije Striedtera k německému překladu Vodičkovy *Struktury literárního vývoje* (STRIEDTER 1976), v němž jeho autor detailně objasnil Vodičkovu strukturální metodologii. Své námitky vůči recepční estetice Doležel rozvedl později především v knize *Heterocosmica* (DOLEŽEL 1998).

Při současném čtení Doleželovy práce o pojmosloví Pražské školy by se nám mohlo zdát, že její závěrečné věty jsou příliš patetické a v podstatě zbytečné — „Strukturální poetika, která je dnes ustavena jako soustavný proces kognitivního růstu, bude trvat a růst (pravděpodobně pod různými jmény) navzdory politickým tlakům, kulturním předsudkům, kritice metafyziků a ne-

přátelství dogmatiků. A je jenom otázkou času, kdy se Mukařovského a Vodičkovy dílo, které je nyní studováno v mnohých částech světa, opět vrátí do země svého původu“ (IDEM 2008a: 135). Je třeba však mít stále na paměti, že kromě toho, že zmíněná studie je důležitým historicko-teoretickým pojednáním, je také cenným dokumentem doby.

V oddíle „Pražská škola“ najdeme vedle případových studií věnovaných R. Jakobsonovi, F. Vodičkovi, J. Mukařovskému i obecněji a přehledověji zaměřené práce týkající se stylistiky Pražské školy, vztahu strukturalismu a poststrukturalismu, ale také podob a formování tzv. Pražské školy v exilu. Zejména studie „Pražská škola a poststrukturalismus — Pohled z Karlova mostu“ (IBID.: 197–222) stojí za čtenářovu bližší pozornost. Autor v ní totiž podrobně vysvětluje vztah pražského strukturalismu a dekonstrukce, dále dokládá, že poststrukturalismus nelze ztotožňovat s dekonstrukcí, uvažuje o empirickém studiu literatury, ale zmiňuje se také o podobném epistemologickém směřování pražských strukturalistů a poststrukturalistické hermeneutiky Paula Ricoeura. Činí tak v souvislosti s popisem současného stavu diskuze o nomotetickém a ideografickém způsobu poznávání. Doležel upozorňuje na to, že i když jedním z hlavních úkolů pražských strukturalistů bylo nomotetické studium literárních děl, tedy studium usilující o formování obecných, univerzálně platných metod, pojmů a modelů, v centru jejich pozornosti vždy zůstávala konkrétní literární díla, analýza jejich jednotlivých literárních jevů a jejich interpretace (tj. ideografické studium). Právě v zaměření pražského strukturalismu na teorii i analýzu, na obecné i individuální, na vysvětlení i rozumění můžeme shledávat jistou podobnost s názory Paula Ricoeura. Podle Ricoeura nomotetické a ideografické vědy, totiž vědy, ve kterých se uplatňují vysvětlující a rozumějící postupy, nestojí vzájemně proti sobě. Spíše se ustavičně kříží a prolínají (srov. RICOEUR 1969; RICOEUR — AZOUVI — LAUNAY 2000: 100–101). Jako příklad takového úspěšného metodologického propojování Doležel uvádí strukturální poetiku Pražské školy, o níž poznamenává: „poetika Pražské školy je kombinací poetiky abstraktní a analytické. Jako kdyby anticipovala Ricoeurovu »vědu o individu«, zahrнула hermeneutické bádání do rámce vědecké epistemologie“ (DOLEŽEL 2008a: 215).

Samotný závěr Doleželovy studie o Pražské škole a poststrukturalismu vyznívá zdánlivě pesimisticky: „Strukturalismus je nyní již historie. Ať chceme nebo ne, žijeme v éře poststrukturalismu“ (IBID.: 218). Autor jej však vzápětí zpřesňuje a upozorňuje na možnosti aktuálního epistemologického paradigmatu: „Žijeme v éře poststrukturalismu. Tato éra však nebude trvat navěky. Ve skutečnosti jsme již nyní svědky vzniku nového epistemologického paradigmatu — epistemologie počítačového věku. Tato nová epistemologie bude mít nepochybně zásadní vliv na naše uvažování o literatuře, na náš způsob formování teorií i na naše analytické metody. Bude epistemologie počítačo-

vého věku blíže strukturalismu, nebo poststrukturalismu?“ (IBID.: 218). Odpověď na tuto otázku nechává Doležel otevřenou, jen budoucnost ukáže, k čemu budeme mít blíž.

4.

Uvedená studie je dobrým příkladem již zmíněné Doleželovy schopnosti nestálé přijímat nové podněty a své názory pak vždy s ohledem na ně podrobovat revizi a, je-li to nezbytné, upravovat. Je také dokladem jeho trvalého zájmu o obecné otázky literární teorie, teorie fikce a problematiky stylu, které společně tvoří rámec poslední části jeho knihy *Studie z české literatury a poetiky*. Její název je „Kručky vpřed“. Jako by nám tím autor a editor knihy chtěli říct, že v oblasti teorie literatury není možné dělat velké kroky a přemety, ale že vpřed je třeba postupovat pomalu, po malých krůčcích. Přijatelnější vysvětlení bude nicméně spíš takové, že studie zahrnuté do tohoto oddílu jsou jen vývojovými stadii jeho teoretických koncepcí, dílčími kroky, krůčky, které Doležel uskutečnil na své cestě za komplexní teorií narativní sémantiky fikčních světů. Jsou zde ovšem i kroky, které vedou ještě dál: až k jeho nejaktuálnějším úvahám o vztazích a rozdílech mezi fikčním a historickým vyprávěním.

Spektrum probíraných teoretických otázek je ve studiích seskupených v posledním bloku knihy značně široké. Zahnuje problematiku ústní a psané literatury, podoby a uspořádání narativního času, literárního stylu, strukturální tematologii, narativní sémantiku, transformaci fikčních světů atd. Z hlediska vývoje Doleželovy koncepce narativní sémantiky je důležitá práce „Strukturální tematologie a sémantika možných světů: případ dvojníka“ (DOLEŽEL 2008a: 271–288), v níž autor potvrzuje spojitost sémantiky fikčních světů a strukturalismu, respektive strukturální tematologie. Doležel explicitně hovoří o tom, že „Strukturální tematologie je extenzionální sémantika narativu, studující struktury fikčního světa a jeho kategorií — příběhu, jednajících postav, vztahů mezi postavami, akce, interakce, psychologické motivace atd.“ (IBID.: 278). Podobnost se strukturální tematikou Felixe Vodičky zde jistě není jen čistě náhodná (srov. VODIČKA 1994, 1998). Doležel na ni ve své koncepci přímo navázal, propojil ji však s Fregovou sémantikou a sémantikou možných světů. Sám pak upozorňuje na to, že narativní sémantika se v určitém smyslu vrací a využívá model literární struktury, který vypracovali pražští strukturalisté. V této souvislosti ovšem také vzápětí dodává: „Avšak pražský model není než historickým pozadím současné narativní sémantiky. Teprve pojem možných světů poskytuje východisko pro teorii fikcionalitu, kterou pražská poetika nevypracovala“ (DOLEŽEL 2008a: 278).

Studie „Fikční a historický narativ: setkání s postmoderní výzvou“ (IBID.: 301–336) je, můžeme-li to tak říci, prací hraniční. Je posledním Doleželovým textem v knize *Studie z české literatury a poetiky*, je ovšem prvním pojednáním,

keré Doležel na toto téma publikoval. Tato studie stála na samém počátku jeho současného zájmu o problematiku vztahu fikce a historie, přesněji řečeno: vztahu fikčního a nefikčního (historického) vyprávění, který nedávno vyústil v knihu *Fikce a historie v období postmoderny* (IDEM 2008b) a v její anglickou, mírně upravenou verzi *Possible Worlds of Fiction and History. The Postmodern Stage* (IDEM 2010). Řečeno ještě jinak: tato studie je jedné knize přivírá dveře za cestou, kterou její autor prošel v minulých desetiletích, současně však otevírá dveře do oblasti zcela nové, do oblasti, která prozatím zůstávala stranou jeho pozornosti. Je tedy jakýmsi hraničním mostem propojujícím obě Doleželovy (prozatím) poslední knihy.

Inspirován diskuzemi o pojmu *fikce*, které od počátku sedmdesátých let 20. století rozvíjeli historikové (zvl. H. White, R. Barthes, P. Vayne aj.), pokusil se Doležel ve zmíněné práci poskytnout argumenty pro důsledné odlišování fikčních a historických narativů. Z roviny diskurzu, na kterém byla založena většina polemik, se rozhodl vztah fikce a historie řešit porovnáním výstavby jejich světů. „Převedení problému fikce a historie z úrovně diskurzu na úroveň světa znamená dotázat se na to,“ píše Doležel, „zda jsou možné světy historie a fikce homomorfní, nebo zda vykazují výrazné makrostrukturní rozdíly“ (IBID.: 314–315). Vybírá si několik klíčových prvků, které porovnává (postavení autora, vztah fikčních a historických protějšků, mezery a jejich základní funkční rozdíly atd.), dochází přitom k potvrzení jejich zásadní rozdílnosti. Doležel se nicméně nespokojuje s tímto rozbořením a pokračuje v sémantické analýze diskurzu. Podrobně také mapuje tři stavy, které mohou vzniknout při průniku historických jevů do fikce a naopak. Zajímají ho zvláště historická fikce, kontrafaktuální historie a faktuální narativ. Své zkoumání uzavírá s tím, že sémantika možných světů může přispět k rozlišení mezi fikčním a historickým vyprávěním zejména proto, že „postuluje pevná sémantická a pragmatická kritéria“ (IBID.: 334).

5.

To je pozice, kterou Doležel hájí a dále propracovává i ve své knize *Fikce a historie v období postmoderny*. V pěti kapitolách důkladně sleduje klíčové historické momenty (zvl. publikace konkrétních textů R. Barthesa a H. Whitea), které vedly k tomu, že historie začala být v určitém okamžiku v období postmoderny problematizována, její vědecké postupy zpochybňovány a naopak dávány do souvislosti s tvorbou fikce. Podrobně popisuje možnosti, které nabízí fikční sémantika, nově pak v samostatné kapitole rozebírá několik příkladů postmoderních historických světů (světů konstruovaných historiky). Zvláště podnětný je podle Doležela přístup historika Simona Schamy, který historii programově představuje jako příběh. V jeho provedení má historický narativ důslednou podobu nefikčního příběhu (srov. DOLEŽEL 2008b: 63). Po detailním rozboru historických světů následuje kapitola věnovaná analýze světů histo-

rické fikce (zvl. romány E. L. Doctorowa *Ragtime* a A. S. Byattové *Posedlost*). Základními rysy postmoderní historické fikce jsou podle něho různorodost a kombinační aleatoričnost.

V poslední kapitole knihy, nazvané „Protifaktové narativy minulosti“ (IDEM 2008a: 112–128), Doležel zajímavým způsobem rozvádí názory, které představil v několika svých jiných článcích. Zvláště je třeba připomenout studii „Protifaktová imaginace“ (IDEM 2004). Pokud tyto Doleželovy texty srovnáme, zjistíme, že jeho pojetí protifaktových světů historie se v jeho poslední knize značně proměnilo. Protifaktovými světy historie se přitom myslí světy, které vytvářejí historikové změnou nebo vyloučením určité historické události. Jedná se o myšlenkový experiment, kterým jeho autoři v podstatě prověřují význam konkrétní události. Důležité ovšem je, že tento experiment není arbitrární, ale že je testovatelný. Mezi historiky se již řadu let vede spor o to, zda je tato činnost užitečná, zda nám může přinést nějaké nové poznání minulosti, anebo zda se jedná o nezávazné a neužitečné hříčky (E. H. Carr). Zatímco podle stoupenců tohoto alternativního uvažování o historii se jedná o rozvinutí určitého metodického postupu, se kterým se historik setkává v podstatě v každé fázi své práce (historik si vždy vytváří určité hypotézy, hypotetické scénáře minulosti, rozvíjí úvahy o tom, co by se stalo, kdyby...), podle jiných se jedná o pouhé fikce. Klíčovou roli v novém pojetí protifaktové historie sehrál britský historik N. Ferguson, který stanovil jasné metodické pokyny pro to, aby tvorba těchto světů nebyla záležitostí zcela nekontrolované historikovy imaginace (důraz klade na hodnověrnost a přesvědčivost jednotlivých protifaktových historií, zejména však na jejich uskutečnitelnost [FERGUSON 2001]).

K tomuto kontrolovanému pojetí protifaktové historie se Doležel hlásí a považuje ji za velmi důležitou v procesu poznávání naší minulosti. Ve studii „Protifaktová imaginace“ k tomu píše: „Fergusonovská omezení neznamenají, že protifaktová historie se nyní může obejít bez moci imaginace. [...] Ale historikova imaginace, pokud má být užitečná pro rekonstrukci a porozumění historii, musí být omezena epistemologickými principy historického zkoumání“ (DOLEŽEL 2004: 39). Tento názor zastává i v knize *Fikce a historie v období postmoderny*. Doslova zde tvrdí: „[...] protifaktové konstrukce minulosti mohou být zdrojem historického poznání pouze za předpokladu, že budeme trvat na rozdílu mezi fikcí a historií. Pouze když historik vykrojí speciální, epistemologicky kontrolovanou oblast z vesmíru protifaktové fikce, může jeho fikční konstrukt poskytnout historické poznání“ (IDEM 2008b: 128). Na první pohled se zdá, že v obou citátech je řečeno v podstatě totéž. Přesto je zde jeden zásadní rozdíl. Klíčem k jeho pochopení je pojem *protifaktová fikce* — tedy: protifakt, který je fikcí. Vše nám objasní jiná pasáž Doleželovy knihy: „Všechny světy protifaktové historie, ať je jejich původ jakýkoli, jsou sémanticky světy fikční. Toto zdánlivě radikální tvrzení je podporováno pře-

devším tím, že tyto světy nejsou modely minulosti, nýbrž produkty tvůrčí imaginace“ (IBID.: 124).

Toto Doleželovo nové stanovisko je jistě oprávněné, mění však jeho dosavadní pohled na protifaktovou historii. Ta je nyní podle něho primárně fikcí, teprve v určitých případech, kdy je kontrolována Fergusonovými omezeními, se z fikce vymaňuje. Může nám tedy — na rozdíl od fikce jako takové — poskytnout určité historické poznání. Důsledky tohoto pojetí všech světů protifaktové historie jako fikce jsou evidentní. Rozdíl mezi historikem, který se při konstrukci svého protifaktového světa neřídí Fergusonem zavedenými pravidly, a spisovatelem, který se plně oddává své imaginaci, se stírá, jakkoli struktura světů, které vytvářejí (tj. svět protifaktové historie a fikční svět), je odlišná (srov. SLÁDEK 2007). Vedle toho naopak platí, že historii, která vznikla dodržováním Fergusonových omezení, sice označujeme za protifakt, je tedy z definice fikcí, přesto ji můžeme přijmout jako standardní historické studium.

Doleželova snaha o vedení jasné hranice mezi fikcí a historií je plně pochopitelná. Převedení všech protifaktových historií na území fikce je logickým a zcela korektním krokem. Koneckonců: jsou to všechno jen myšlenkové experimenty. Jsou to jenom hry na „jako“. Testují sice určité historické faktory, o minulosti jako takové nám toho však mnoho nového neřeknou. Ne tak v případě protifaktových historií vzniklých v souladu s Fergusonovými omezeními. Připomeňme již dříve zmíněnou Doleželovu tezi: „Pouze když historik vykrojí speciální, epistemologicky kontrolovanou oblast z vesmíru protifaktové fikce, může jeho fikční konstrukt poskytnout historické poznání“ (DOLEŽEL 2008b: 128). Jádrem problému protifaktových historií tohoto typu spočívá v tom, že se jedná o svým způsobem přechodovou fázi mezi fikcí a historií. Třebaže je tedy Doleželovou snahou trvat na rozdílu mezi fikcí a historií, i on v podstatě připouští, že tato přechodová fáze existuje. Že i fikční konstrukt, pokud je ovšem dostatečně epistemologicky kontrolován, může poskytnout určité historické poznání. Pak se ovšem nabízejí otázky, zda tato výjimka z pravidla, podle kterého všechny světy protifaktové historie jsou sémanticky světy fikční, je jediná, zda se neobjeví ještě nějaká další, anebo zda bychom spíš neměli toto pravidlo úplně změnit? To je otevřená výzva k dalšímu promýšlení této problematiky.

6.

Lubomír Doležel nabídl jednu z možných variant jejího řešení. Nyní ji zbývá buď rozpracovávat, anebo hledat jinou. On sám se v současnosti zabývá především konkrétními aplikacemi své narativní sémantiky. Rozvine-li se však diskuze, jistě se ke svým úvahám o fikci a historii vrátí a přispěje celou řadou dalších článků a připomínek. Bez ohledu na to, že v letošním roce oslaví své již devadesáté narozeniny.

Prameny

DOLEŽEL, Lubomír

- 1969 „Kompozice »Labyrintu světa a ráje srdce« J. A. Komenského“; *Česká literatura* XVII, č. 1–2, s. 37–54
- 1991 „Strukturální tematologie a sémantika možných světů. Případ dvojníka“; *Česká literatura* XXXIX, č. 1, s. 1–13
- 1993 *Narativní způsoby v české literatuře* (Praha: Československý spisovatel)
- 2000 *Kapitoly z dějin strukturální poetiky. Od Aristotela k Pražské škole*; přel. B. Fořt (Brno: Host) [1990]
- 2003 *Heterocosmica. Fikce a možné světy* (Praha: Karolinum) [1998]
- 2004 „Protifaktová imaginace“; přel. B. Fořt; in idem: *Identita literárního díla* (Praha/Brno: Ústav pro českou literaturu AV ČR), s. 26–48
- 2005 „O možných světech, fikčnosti a o tom, co nám zabraňuje beztestně žvatlet“ [rozmlouvali Petr A. Bílek, Tomáš Kubiček]; *Česká literatura* LIII, č. 2, s. 240–253
- 2008a *Studie z české literatury a poetiky*; přel. B. Fořt (Praha: Torst)
- 2008b *Fikce a historie v období postmoderny* (Praha: Academia)
- 2010 *Possible Worlds of Fiction and History. The Postmodern Stage* (Baltimore/London: The Johns Hopkins University Press)
- 2011 „Některé problémy kolem fikčních světů“; *Svět literatury* XXI, č. 43, s. 47–56

FERGUSON, Niall

- 2001 „Virtuální dějiny. O »chaotické« teorii minulosti“; in N. Ferguson (ed.): *Virtuální dějiny. Historické alternativy*; přel. Pavel Cech ad. (Praha: Dokořán), s. 19–78 [1997]

Literatura

FOŘT, Bohumil

- 2008 *Teorie vyprávění v kontextu Pražské školy* (Brno: Masarykova univerzita)

HAMAN, Aleš

- 2010 „O jedné kritické reflexi teorie fikčních světů. Ke stati Tomáše Koblížka“; *Svět literatury* XX, č. 41, s. 61–66

RICOEUR, Paul

- 1969 *Le conflit des interprétations. Essais d'herméneutique* (Paris: Éditions du Seuil)

RICOEUR, Paul — AZOUVI, François — de LAUNAY, Marc

- 2000 *Myslel a věřit. Kritika a přesvědčení* (Rozhovor); přel. M. Rejchrt (Praha: Kalich)

SLÁDEK, Ondřej

- 2006 „Pojem »světa« v koncepcích Pražské školy a v Doleželově teorii fikčního narativu“; *Slovenská literatúra* LIII, č. 6, s. 409–422
- 2007 „O historiografii a fikci: událost, vyprávění a alternativní historie“; in K. Bláhová, O. Sládek (edd.): *O psaní dějin. Teoretické a metodologické problémy literární historiografie* (Praha: Academia), s. 134–155

SLÁDEK, Ondřej — FOŘT, Bohumil

- 2009 „The Prague School and Lubomír Doležel’s Theory of Fictional Worlds“; in W. Schmid (ed.): *Slavische Erzähltheorie. Russische und tschechische Ansätze* (Berlin/New York: Walter de Gruyter), s. 313–352

STRIEDTER, Jurij

- 1976 „Einleitung“; in Felix Vodička: *Die struktur der literarischen entwicklung* (München: Wilhelm Fink Verlag), s. VII–CIII

STEINER, Peter — ČERVENKA, Miroslav — VROON, Richard (edd.)

- 1982 *The Structure of the Literary Process. Studies dedicated to the Memory of Felix Vodička* (Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins)

VODIČKA, Felix

- 1994 *Počátky krásné prózy novočeské. Příspěvek k literárním dějinám doby Jungmannovy* (Jinočany: Nakladatelství H & H) [1948]
 1998 *Struktura vývoje*; edd. Dagmar Magincová, Čestmír Pelikán (Praha: Dauphin) [1969]

Résumé

The study is devoted to the work of Lubomír Doležel, a linguist and literary theoretician, in light of his ninetieth birthday. Based of an analysis of two of his books, *Studie z české literatury a poetiky* (2008) and *Fikce a historie v období postmoderny* (2008), the study maps key concepts in his scholarly inquiry in the fields of Czech literature, history and methodology of the investigation of the Prague School, narrative semantics of fictional worlds and an application of the semantics to historical worlds.

Klíčová slova / Keywords

Lubomír Doležel — literární teorie — Pražská škola — narativní sémantika
 Lubomír Doležel — Czech literature — theory of literature — The Prague School — narrative semantics